

m. in. coraz większe znaczenie i wpływ OPEC¹¹. Z drugiej strony polityka zamknięcia nierentownych kopalń — realizowana obecnie wbrew silnej opozycji zainteresowanych kół węglowych — posiada tę zaletę, że różnice zdań, które dzieliły do niedawna w realizacji wspólnej polityki energetycznej kraje posiadające węgiel i pozbawione tego surowca — poważnie się zmniejszyły. Pewnym optymizmem napawa kraje Europy zachodniej również poważnie wzrastająca produkcja gazu ziemnego i energii nuklearnej.

LUDWIK JANKOWIAK, MAREK MAKIEŁA

PROCESY KONCENTRACJI W GOSPODARCE NRF

Szybko postępująca koncentracja kapitału i produkcji jest jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk w gospodarce powojennej Niemiec zachodnich, przy czym w ostatnich latach tempo tego procesu wyraźnie wzrosło. Aktualny stopień i dynamika koncentracji gospodarki NRF nie znajduje odpowiednika w historii Niemiec. Pewien obraz daje statystyka spółek akcyjnych. Jeżeli porównamy kapitał akcyjny przypadający na jedną kompanię w latach 1927—1932, 1933—1938, 1959—1964, to przekonamy się, że w pierwszym okresie kapitał ten wzrósł z 1,67 mln RM do 2,31 mln RM, czyli o 38,3%, w następnym podniósł się do 3,397 mln RM (o 47,1%), a w ostatnim okresie wzrósł z 10,81 mln DM do 16,894 mln DM, a więc o 56,3%¹. Z danych statystycznych wynika, że już w połowie 1965 r. przeciętny kapitał jednego towarzystwa akcyjnego wynosił 18, 26 mln DM, a według stanu na dzień 30 VI 1966 — 18,889 mln DM. Szczegółowiej zmiany te ukazuje tabela I².

Ze spadkiem ogólnej liczby towarzystw akcyjnych szedł w parze duży wzrost ogólnej sumy kapitału akcyjnego. Pełniejszego obrazu dostarcza ana-

¹¹ OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries*) jest organizacją krajów słabo rozwiniętych, posiadających bogate zasoby ropy naftowej. Została ona utworzona 14 września 1960 r. na konferencji w Bagdadzie. Pierwszymi członkami-założycielami było pięć państw eksportujących ropę naftową: Wenezuela, Irak, Iran, Arabia Saudyjska i Kuwejt. Później na członków tej organizacji przyjęto Katar, Indonezję, Libię, a ostatnio Oman i Abu Dhabi. Udział tych państw w światowym wydobyciu wynosi 51%, a w światowym eksporcie aż 85%. Jednym z naczelných zadań OPEC jest koordynacja działania tych krajów w ich dążeniu do osiągnięcia bardziej sprawiedliwych wyników współpracy między nimi a monopolami naftowymi, posiadającymi w tych państwach koncesje naftowe. Organizacja ta uniemożliwiła towarzystwom naftowym jednostronne, obniżanie cen informacyjnych ropy naftowej (cena informacyjna=cena światowa—rabat), gdyż od nich są obliczane podatki, oraz przeforsowały zasadę zaliczania opłat za koncesję do kosztów wydobycia.

¹ L. G. Chodow, *Gosudarstwiennoje wmeszatielstwo w ekonomiku FRG w intieriesach monopolij*. Izdatelstwo Moskowskiego Uniwersytetu, Moskwa 1966, s. 139.

² *Die Macht der Hundert*. Dietz Verlag Berlin 1966, s. 30. „DWI Berichte” nr 10/1966, s. 22.

liza spadku udziału towarzystw akcyjnych z kapitałem do 50 mln w ogólnym kapitale na korzyść grupy towarzystw dysponujących powyżej 50 mln marek. Podczas gdy w 1938 r. udział towarzystw grupy pierwszej (do 50 mln marek), obejmującej 99% liczby towarzystw, wynosił 62,9% ogólnego kapitału, to w następnych latach malał zarówno udział ich w ogólnej liczbie korporacji, jak i w ogólnej sumie kapitału akcyjnego, przy czym ten drugi spadek był znacznie gwałtowniejszy i najbardziej dotyczył najniższej grupy klasyfikacyjnej. W połowie 1966 r. towarzystwa pierwszej grupy stanowiły 93,3% wszystkich towarzystw akcyjnych, a udział ich w ogólnym kapitale spadł do 28,5%. Drugą grupę (towarzystwa powyżej 50 mln marek) rozpatrywać należy oddzielnie, ponieważ inaczej zatarty zostałby obraz wyjątkowo szybkiego wzrostu kapitału w spółkach akcyjnych z ponad 100 mln kapitałem. Mimo że w klasie 50—100 mln obserwuje się wzrost zarówno liczby towarzystw, jak i kapitału, to jego udział w ogólnym kapitale akcyjnym powoli maleje. Największą dynamikę wzrostu wykazują towarzystwa z kapitałem ponad 100 mln. W szybkim tempie wzrasta ich ilość, co przy tendencjach malenia ogólnej liczby towarzystw powoduje zwiększenie ich relatywnego udziału w ogóle. Jeszcze szybciej rośnie ich kapitał oraz jego udział w całej sumie kapitału akcyjnego. Według danych dla połowy 1966 r., 84 spółki tej klasy (czyli 3,4% ogólnej liczby) dysponowały ponad połową (58,6%) całego kapitału akcyjnego. Jeżeli wyodrębnimy ponadto grupę spółek akcyjnych z kapitałem 100 i więcej milionów marek (tabela II) udział tej grupy wzrośnie do 60,3%. Przy tak silnych tendencjach wzrostu przewiduje się, że do 1978 r. udział kapitału tych towarzystw wyniesie 80—85%³.

TABELA I

Towarzystwa akcyjne według wielkości kapitału

Wielkość kapitału w mln	31 XII 1938				31 XII 1954				31 XII 1961				30 VI 1966*			
	Towarzystwa		Kapitał akc.		Towarzystwa		Kapitał akc.		Towarzystwa		Kapitał akc.		Towarzystwa		Kapitał akc.	
	liczba	%	mln RM	%	liczba	%	mln DM	%	liczba	%	mln DM	%	liczba	%	mln DM	%
do 10	5187	94,0	6 168,9	32,9	2 452	87,9	5 484,3	24,4	2 099	82,3	4 677,1	13,1	1 951	77,9	4 622,8	9,8
od 10—50	278	5,0	5 614,9	30,0	248	8,9	6 019,9	26,7	322	12,6	7 278,7	20,5	384	15,4	8 845,4	18,7
50—100	28	0,5	2 117,0	11,3	52	1,9	3 769,3	16,8	65	2,5	4 834,0	13,6	82	3,3	6 088,9	12,9
ponad 100	25	0,5	4 844,0	25,8	37	1,3	7 227,9	32,1	66	2,6	18 774,6	52,8	84	3,4	27 685,1	58,6
Razem	5518	100,0	18 744,8	100,0	2 789	100,0	22 501,4	100,0	2 252	100,0	35 564,4	100,0	2 501	100,0	47 242,2	100,0

Uwaga: * wraz z zapowiedzianym wzrostem

„Wirtschaft und Statistik” nr 3/1967, s. 184; w dniu 31 XII 1966 r. było 2 420 spółek z łącznym kapitałem 48,2 miliarda DM

Nigdy dotąd w historii niemieckich spółek akcyjnych nie było towarzystw z kapitałem ponad 1 000 milionów marek (z wyjątkiem IG Farben-industrie AG, którego kapitał w połowie 1942 r. wzrósł do 1 360 mln). W 1954 r. tylko

³ „DWI Berichte” nr 10/1966, s. 5.

TABELA II

Największe towarzystwa akcyjne w latach 1938, 1954, 1966 według wielkości kapitału

Wielkość kapitału w mln marek		Liczba towarzystw			Kapitał zakładowy w mln		
		31 XII 1938	31 XII 1954	30 VI 1966	RM 31 XII 1938	DM 31 XII 1954	DM 30 VI 1966
	100	5	5	8	500,0	500,0	800,0
Od 100 do	200	19	22	38	2 548,0	2 899,5	5 239,1
	200	3	10	16	716,0	2 432,6	4 239,3
	300	1	4	7	400,0	1 445,8	2 461,5
	400	1	1	8	460,0	450,0	3 649,9
	500	1	—	12	720,0	—	8 543,3
Ponad	1 000	—	—	3	—	—	3 552,0
	Razem	30	42	92	5 344,0	7 727,9	28 485,1

jedno towarzystwo akcyjne posiadało kapitał powyżej 400 mln marek. W połowie 1966 r. notowano takich towarzystw 23, w tym 3-miliardowe; są to: *Farbenfabriken Bayer AG* (1 350 mln), *Badische Anilin — 8 Soda — Fabrik AG* (1 148 mln), *Farbwerke Hoechst AG* (1 054 mln)⁴.

Wzrost kapitału dokonywał się równocześnie w spółkach akcyjnych oraz w towarzystwach z ograniczoną odpowiedzialnością, nazywanych często w literaturze zachodniej „ostoją małych i średnich przedsiębiorstw”, a stanowiących w rzeczywistości ucieczkę kapitału, przeważnie zagranicznego, w formę prawną zapewniającą anonimowość. Potwierdzeniem tego może być fakt, że w 1966 r. wśród dziesięciu największych towarzystw z ograniczoną odpowiedzialnością (z kapitałem łącznym 2,45 miliardów DM) pięć (z kapitałem 1,32 miliardów DM) było własnością koncernów zagranicznych. Rozwojowi towarzystw z ograniczoną odpowiedzialnością sprzyja m. in. ustawodawstwo NRF. Ustawy: o przeobrażeniu towarzystw z 12 XI 1956 r. (*Gesetz über die Umwandlung von Kapitalgesellschaften und bergrechtlichen Gesellschaften*) i o opodatkowaniu przy przeobrażeniu z 11 X 1957 r. (*Umwandlungs — Steuergesetz*), gwarantując ulgi podatkowe przy takiej przemianie, ułatwiały przekształcanie spółek akcyjnych w towarzystwa o ograniczonej odpowiedzialności. Dalsze udogodnienia wprowadzono w 1965 r. Odtąd zmiana formy prawnej nie wymaga aprobaty wszystkich akcjonariuszy, a jedynie decyzji kwalifikowanej większości głównego zgromadzenia. Ponieważ towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością nie są zobowiązane do publikowania sprawozdań, obserwowanie interesującego nas tutaj procesu napotyka na dodatkowe trudności.

Tabela III pozwala na wysunięcie następujących wniosków⁵. W porównaniu z rokiem 1938 w połowie 1966 liczba towarzystw z ograniczoną odpowiedzialnością wzrosła o 111%, a cały kapitał zakładowy o 489%. Przeciętny ka-

⁴ *Die Macht der Hundert*, op. cit., s. 29.

⁵ „DWI Berichte” nr 10/1966, s. 22.

TABELA III

Towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością według wielkości kapitału

Wielkość kapitału w mln	31 XII 1938				31 XII 1959				31 XII 1961				30 VI 1966*			
	Towarzy- stwa		Kapitał zakł.		Towarzy- stwa		Kapitał zakł.		Towarzy- stwa		Kapitał zakł.		Towarzy- stwa		Kapitał zakł.	
	liczba	%	mln RM	%	liczba	%	mln DM	%	liczba	%	mln DM	%	liczba	%	mln DM	%
do 20	25636	99,9	3579,6	78,0	36751	99,8	7666,9	65,9	41173	99,7	10612,9	60,6	53861	99,6	15646,9	57,8
od 20—50	19	0,07	489,0	10,6	61	0,16	1770,2	15,3	96	0,21	2731,7	15,6	157	0,29	4549,9	16,8
50—100	6	0,02	389,0	8,5	15	0,03	1097,5	9,4	28	0,06	1876,0	10,7	42	0,08	2881,8	10,7
ponad 100	1	0,01	135,0	2,9	6	0,01	1094,6	9,4	14	0,03	2296,0	13,1	21	0,03	3973,0	14,7
Razem	25662	100,0	4592,6	100,0	36833	100,0	11629,2	100,0	41311	100,0	17516,6	100,0	54081	100,0	27051,6	100,0

Uwaga: * — wraz z zapowiedzianym wzrostem

„Wirtschaft und Statistik” nr 3/1967, s. 185; w dniu 31 XII 1966 r. było 58 024 towarzystw z kapitałem łącznym 29,7 mld DM.

pitał jednego towarzystwa wzrastał kolejno w latach 1938, 1959, 1966 z około 179 000 RM do 315 750 DM i 500 200 DM. Największą grupę towarzystw zarówno pod względem liczbowym i wielkości ogólnego kapitału, jak i udziału w ogólnej liczbie i sumie kapitału, stanowią towarzystwa mieszczące się w najniższej grupie klasyfikacyjnej do 20 mln. Mimo że zarówno liczba, jak i kapitał tej klasy towarzystw wykazywał duży wzrost w porównaniu z 1959 r., to jednak udział tej grupy w ogólnym kapitale zakładowym maleje zdecydowanie. W szybkim tempie wzrasta natomiast udział grup najwyższych — powyżej 50 mln. Wyrażał się on w latach 1959, 1961 i w połowie 1966 r. — 18,8%, 23,8% i 25,4%. Strukturę tych grup, na czele których stoi *Margarine — Union GmbH* z kapitałem 400 mln marek i *Stuttgarter Versorgungs — und Verkehrsgesellschaft GmbH* z kapitałem 310 mln DM, przedstawia tabela IV⁶.

TABELA IV

Największe towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością w latach 1938, 1959 i 1966 według wielkości kapitału

wielkość kapitału w mln marek	Liczba towarzystwa						kapitał zakładowy w mln		
	31 XII 1938			31 XII 1959			31 XII 1966		
	31 XII 1938	31 XII 1959	30 VI 1966	31 XII 1938	31 VI 1959	30 VI 1966			
do 50 do 100	6	15	42	389,0	1 097,5	2 881,8			
100 200	1	4	14	135,0	485,0	2 102,0			
200 300	—	1	5	—	300,0	1 161,0			
ponad 300	—	1	2	—	309,6	710,0			
Razem	7	21	63	524,0	2 192,1	6 854,8			

Wzrost zasobów towarzystw z kapitałem 50—100 i powyżej 300 mln w okresie od 1959 do 1966 r. był ponad dwukrotny, a wśród towarzystw wykazujących się kapitałem w granicach 100 do 200 mln — ponad czterokrotny.

⁶ *Ibidem*, s. 8.

Analiza kapitałów zgromadzonych w spółkach akcyjnych i towarzystwach z ograniczoną odpowiedzialnością nie daje pełnego obrazu koncentracji, bowiem istniejące wielkie grupy finansowe dysponują kapitałami wielu korporacji; na przykład tylko spośród największych towarzystw akcyjnych (z kapitałem powyżej 100 mln) i ograniczoną odpowiedzialnością (powyżej 50 mln) w połowie 1966 r. w skład koncernu *IG Farben* wchodziło 10 spółek akcyjnych — w tym 3 miliardowe oraz 3 towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością — w tym 2 z kapitałem powyżej 100 mln marek każde, koncernu *Thyssen*: towarzystw o odpowiednich formach prawnych i w tych samych grupach kapitałowych 4 i 1, *Haniel* 4, *Siemensa* 2 i 2, *Flicka* 1 i 3. W 1965 r. największe koncerny zachodnioniemieckie wraz z ważniejszymi towarzystwami — córkami (*Tochtergesellschaft*) posiadały kapitały nominalne w wysokości ⁷:

grupa <i>IG Farben</i>	około 5 984 mln DM
koncern <i>Thyssen</i>	1 674
<i>Siemens</i>	1 378
<i>Esso</i>	948
<i>Flick</i>	880
<i>Hoesch</i>	737
<i>AEG — Telefunken</i>	710
<i>Haniel</i>	586
<i>Krupp</i>	573

Ograniczając się w dalszych rozważaniach do przemysłu, stworzylibyśmy uproszczony i niewłaściwy obraz stopnia koncentracji, przyjmując za miernik jedynie kapitał akcyjny. Istotniejsze będzie ukazanie wzrastającej roli wielkich przedsiębiorstw w gospodarce NRF przy pomocy zatrudnienia i obrotów (tabela V) ⁸.

W okresie 1952 — 1965, przy ogólnym wzroście liczby zakładów przemysłowych, przedsiębiorstwa zatrudniające do 200 pracowników zmniejszyły swój udział w obrocie z 34,0% do 28,7% a w zatrudnieniu z 37,2% do 30,6%. Udział zakładów klasy średniej (200—500 pracowników) w ogólnym obrocie i zatrudnieniu utrzymał się w zasadzie na tym samym poziomie, natomiast grupa zakładów z 500 i więcej pracownikami podniosła swój udział w obrocie z 47,8% do 53,1%, a w zakresie zatrudnienia z 45,7% do 52,2% ⁹. W poszczególnych

⁷ Obliczone na podstawie wykazu zamieszczonego w *Die Macht der Hundert*, op. cit., ss. 49—61. Z powodu niepełnych danych sumy łączne są orientacyjne.

⁸ „DWI Berichte” nr 10/1966, s. 6.

⁹ Jeżeli porównamy niektóre wielkości tabeli V z odpowiednimi danymi charakterystycznymi dla okresu przedwojennego (E. L. Chmielnickaja, *Monopolistyczny kapitalizm Zachodniej Niemczech*. Izdatielstwo IMO, Moskwa 1959, s. 45),

TABELA V

Zakłady, zatrudnienie i obrót w przemyśle zachodniemieckim, Wielkość zakładów według zatrudnienia

Zakłady zatrudniające pracowników	Wrzesień 1952*						Wrzesień 1965**					
	Przedsiębiorstwa		Zatrudnienie		Obrót		Przedsiębiorstwa		Zatrudnienie		Obrót	
	liczba	%	liczba	%	w tys. DM	%	liczba	%	liczba	%	w tys. DM	%
do 49	78 538	80,7	952 226	15,8	1 613 348	14,2	78 748	75,9	975 870	11,2	3 652 918	10,6
50-99	8 611	8,9	603 193	10,0	1 023 897	9,0	10 435	10,1	731 634	8,4	2 654 284	7,7
100-199	4 933	5,1	687 523	11,4	1 228 849	10,8	6 850	6,6	958 029	11,0	3 586 069	10,4
200-499	3 379	3,5	1 034 157	17,1	2 080 013	18,2	4 848	4,7	1 493 636	17,2	6 316 600	18,2
500-999	1 014	1,0	698 099	11,6	1 437 795	12,6	1 634	1,6	1 132 158	13,0	5 272 556	15,2
1000 i więcej	817	0,8	2 061 840	34,1	4 008 791	35,2	1 213	1,1	3 402 592	39,2	13 135 163	37,9
Razem	97 292	100	6 036 043	100	11 392 693	100	103 728	100	8 693 919	100	34 614 590	100

Uwaga: * łącznie z Berlinem zachodnim

** łącznie z Berlinem zachodnim i okrugiem Saary

gałęziach przemysłu wzrost udziału obrotu największych przedsiębiorstw przedstawia się następująco (tabela VI)¹⁰.

I to zestawienie nie ukazuje jeszcze rzeczywistego stopnia koncentracji, bowiem w wielu przemysłach o istotnym znaczeniu pięć największych koncernów ma przewagę pod względem udziału w objętości obrotu nad dziesięcioma największymi przedsiębiorstwami. Obrazuje to tabela VII¹¹.

Proces ten postępował dalej, tak że np. w 1965 r. tylko trzy największe koncerny stalowe (*Thyssen*, *Hoesch* i *Krupp*) uczestniczyły w 50,4% w ogólnej produkcji stali (sam koncern *Thyssena* w 23,7%). W przemyśle chemicznym udział obrotu ośmiu największych przedsiębiorstw grupy *IG Farben* w ogólnym obrocie wynosił 49,8%; zatrudniały one 42,1% pracowników tej gałęzi przemysłu, przy czym tylko na trzy (*Farbenfabriken Bayer AG*, *Farbwerke AG*, *Badische Anilin — 8 Soda Fabrik AG*) przypadało 43,7 ogólnego obrotu i 36,8 całego zatrudnienia. Obrót pięciu koncernów przemysłu elektrotechnicznego stanowił 55,4% całości obrotów, a zatrudniały one 57,0% pracowników

otrzymamy następujące zestawienie uzupełniające (w %):

	1925	1939	IX 1952	IX 1965
Przedsiębiorstwa z 50 i więcej zatrudnionymi w ogólnej liczbie przedsiębiorstw	1,76	1,84	19,3	24,1
Udział tej grupy przedsiębiorstw w ogólnym zatrudnieniu	54,7	74,4	84,2	88,8
w tym przedsiębiorstwa zatrudniające 1000 osób i więcej	13,4	23,0	34,1	39,2

¹⁰ H. Arndt, *Die Konzentration der westdeutschen Wirtschaft*. Verlag Neske, Pfullingen 1966, s. 22.

¹¹ „DWI Berichte” nr 11/1965, s. 12.

TABELA VI

Udział dziesięciu największych przedsiębiorstw w obrocie poszczególnych galezi przemysłu w %

Przemysł	1954	1960	Różnica
Przetworów nafty i węgla	72,6	91,5	+ 18,3
Tytoniowy	68,8	84,5	+ 15,7
Budowy okrętów	71,5	69,0	- 2,5
Budowy pojazdów	58,6	67,0	+ 8,4
Przetwórstwa kauczuku i azbestu	60,7	59,7	- 1,0
Hutniczy	51,6	57,8	+ 6,2
Szklarski	45,7	51,7	+ 6,0
Metalowy	44,0	44,7	+ 0,7
Górnictwo	34,6	42,0	+ 7,4
Chemiczny	37,5	40,6	+ 3,1
Elektrotechniczny	37,8	38,4	+ 0,6
Ceramiki szlachetnej	28,5	37,5	+ 3,0
Mechaniki precyz., optyczny i zegarm.	25,3	25,2	- 0,1
Odlewniczy	25,3	22,4	- 2,3
Tworzyw sztucznych	27,9	20,5	- 7,4
Budown. stal. łącznie z bud. met. lekkich	25,6	20,2	- 5,4
Budowy maszyn	14,6	13,4	- 1,2
Towarów żelaznych, blasz. i metal.	8,0	9,3	+ 1,3
Odzieżowy	6,5	7,4	+ 0,9
Tekstylny	7,1	7,2	+ 0,1

TABELA VII

Udział

*10 największych
przedsiębiorstw*

*5 największych
koncernów*

w obrocie poszczególnych galezi przemysłu w %

Przemysł	1954	1960	1954	1960	1963
Budowy pojazdów mechanicznych	58,6	67,0	78,9*	87,1*	91,6*
Hutniczy	51,6	57,8	50,8*	55,8*	56,6*
Elektrotechniczny	37,8	38,4	51,9	49,7	55,3
Budowy okrętów	71,5	69,0	67,1	58,1	52,9
Chemiczny	37,5	40,6	36,8	43,2	47,6

Uwaga: * udział w produkcji

tego przemysłu; z tego 37,3% ogólnego obrotu i 40,9% wszystkich pracowników przypadało na *Siemens* — koncern i *AEG* — koncern łącznie z *Telefunken*. Podobnie w przemyśle samochodowym w tymże roku produkcja pięciu koncernów stanowiła 95,5% całej produkcji przemysłu samochodowego, pochłaniając 55,9% zatrudnienia (największy *Volkswagenwerk AG* uczestniczy w 51,3% i 23,8%¹²).

¹² *Die Macht der Hundert*, op. cit., ss. 38—43.

Na obecny bardzo duży stopień koncentracji przemysłowej złożyło się wiele różnorodnych przyczyn. Najsilniejszym bodźcem przyspieszającym ten proces jest wysokie tempo postępu technicznego. Towarzyszy temu chęć zwiększenia zysku oraz uzyskania korzystnej pozycji i siły rynkowej. W Niemczech zachodnich po II wojnie światowej działało w tym kierunku szereg dodatkowych czynników np.: podział Niemiec, po klęsce III Rzeszy dekoncentracja, do przeprowadzenia której zobowiązały się państwa okupujące i która nie przybrała dużych rozmiarów, popierająca polityka gospodarcza państwa oraz chęć zdobycia wysokiej konkurencyjności w stosunku do kapitału zagranicznego, spotęgowana procesami integracyjnymi Europy zachodniej.

W czasie II wojny światowej i w okresie bezpośrednio ją poprzedzającym nastąpił w Niemczech znaczny wzrost koncentracji produkcji. Dlatego też państwa zwycięskie, po określeniu roli niemieckich monopolów w przygotowaniu i prowadzeniu wojny, zobowiązały się w układzie poczdamskim do przeprowadzenia dekoncentracji i dekartelizacji. Jednak mocarstwa zachodnie nie wykonały przyjętych przez siebie zobowiązań. Podjęta przez nie akcja dekoncentracji i dekartelizacji gospodarki niemieckiej zakończyła się fiaskiem. Przyczyn niepowodzenia upatrywać można w powiązaniach międzynarodowych kapitału niemieckiego (przy uwzględnieniu specjalnej roli kapitału amerykańskiego), w zmianie orientacji politycznej państw zachodnich, a szczególnie w polityce „zimnej wojny”, która faworyzowała Niemcy zachodnie jako sojusznika amerykańskiego, a także w działaniu sił wewnątrzniemieckich¹³.

Już w połowie lat pięćdziesiątych wiele monopolów niemieckich odzyskało swoje przedwojenne pozycje i dlatego mówiąc o okresie po uzyskaniu przez Niemcy zachodnie suwerenności państwowej traktujemy go nie tyle jako okres „rekoncentracji”, ile przyspieszonej koncentracji. Aby umożliwić szybkie tempo i wysoką stopę wzrostu gospodarczego, polityka ekonomiczna NRF ułatwiała i przyspieszała proces koncentracji, stosunkowo szybko rezygnując z realizacji przyjętych zasad wolnej gospodarki społecznej. Państwo zachodniemieckie stworzyło w tym zakresie wyjątkowo dogodne warunki poprzez pobudzanie do niskich kosztów produkcji, ułatwienia inwestycyjne, podatkowe, pieniężne i handlowe oraz bezpośrednie finansowanie. Zarówno reforma walutowa, prawo o ogłaszaniu bilansów w niemieckich markach i nowym szacunku kapitału, zmiana stałych cen, zamrożenie płac, mechanizm cen monopolowych. Zanizanie podatków poprzez sankcjonowanie przyspieszonego odpisu amortyzacyjnego i zawyżonego odpisu w fundusz emerytalny, jak również rozdział kredytów ze środków zebranych w ramach różnych funduszy (tworzonych pod różnymi hasłami, a także z funduszu ubezpieczenia społecznego bezrobotnych, specjalnych itd.), gwarancje państwowe, subsydia, wy-

¹³ Problem ten omówiony został szczegółowo w wielu publikacjach. Z najnowszych pozycji zajmujących się m. in. tym zagadnieniem na uwagę zasługuje książka L. Pastusiaka, *Polityka Stanów Zjednoczonych w Niemczech 1945—1949*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1967.

korzystywanie własności państwowej przez stosowanie taryf ulgowych w opłatach przewozowych, za energię elektryczną, wyjątkowo korzystne warunki realizacji zamówień państwowych — wszystkie te przedsięwzięcia sprzyjały przyspieszonej akumulacji i prowadziły do dalszego nasilenia koncentracji kapitału i produkcji.

W wyniku reformy walutowej kapitał zachodnioniemieckich towarzystw akcyjnych, wyrażający się sumą 12 030 mln marek, zmniejszył się tylko o 1 911 mln, czyli o 15,9⁰/₀, podczas gdy straty posiadających drobne oszczędności w kasach oszczędnościowych wynosiły na dzień 31 XII 1949 r. (w porównaniu z 31 III 1948) 42 998,1 mln marek, czyli 95,1⁰/₀¹⁴. W rezultacie reformy pieniężnej i nowego szacunku kapitału przeprowadzonego na podstawie ustawy z 21 IV 1949 r. o ogłaszaniu bilansów w nowych markach, pozwalającej na legalne wciągnięcie do bilansów wartości majątkowych uprzednio ukrywanych oraz na obciążanie odpisem amortyzacyjnym z bieżących zysków wartości całkowicie już zamortyzowanych, 68⁰/₀ wszystkich zachodnioniemieckich towarzystw akcyjnych uchroniło lub rozszerzyło swoje kapitały. Kapitały niektórych wielkich kompanii akcyjnych uczestniczących w przemyśle chemicznym i elektrotechnicznym wzrosły 2—3-krotnie. Tabela VIII ukazuje rezultat nowego szacunku kapitału podstawowego niektórych wielkich kompanii metalurgicznych okręgu Ruhry¹⁵.

TABELA VIII

Towarzystwo akcyjne	Kapitał w mln RM	Kapitał w mln DM	Stosunek
<i>Mannesmann Röhrenwerke AG</i>	160,00	320,00	1 : 2,0
<i>Hoesch AG</i>	135,00	387,00	1 : 2,9
<i>Vereinigte Stahlwerke AG</i>	460,00	1 388,00	1 : 3,0
<i>Klöckner — Werke AG</i>	105,00	323,75	1 : 3,1
<i>Gutehoffnungshütte AG</i>	104,00	317,20	1 : 3,1

Wśród szeregu inicjatyw państwowych, które wywarły lub wywierają nadal duży wpływ na proces koncentracji, na specjalną uwagę zasługuje rola systemu podatkowego oraz uznanie praktyki przyspieszonych odpisów amortyzacyjnych. W ciągu 15 lat istnienia NRF weszło w życie osiem reform podatkowych, które przyniosły nowe ulgi wielkim przedsiębiorstwom. Każdego roku wydaje się ponadto postanowienia o obniżeniu podatków dla przedsiębiorstw produkujących określone gatunki towarów. Największe znaczenie miała tzw. mała reforma podatkowa z 1953 r. i duża reforma podatkowa z 1954 r. Pierwsza przyniosła dużym przedsiębiorstwom dodatkowe korzyści roczne tytułem nie zapłaconych podatków na sumę 1,65 mld marek (od 1954 r.

¹⁴ *Ibidem*, s. 423.

¹⁵ „Bergbau und Wirtschaft” z 1 IX 1957 s. 43.

kwota ta wynosiła 3,83, a od 1958 około 4 mld). Ogólna suma, której nie odprowadzono do budżetów w rezultacie reform podatkowych w okresie 1953—1965, wynosiła ponad 100 mld marek¹⁶. Dodajmy, że suma ta przewyższa dwukrotnie dochody budżetu państwowego w 1963 r. Politykę podatkową charakteryzuje specjalnie wyraźnie mechanizm działania podatku obrotowego i od osiągniętego zysku. Przy istniejącej degresywnej stawce podatku obrotowego, podatek ten od 1 IV 1958 r. uległ dalszemu zaniżeniu poprzez przyjęcie zasady, że obrót między „organicznie związanymi przedsiębiorstwami” należącymi do jednego zjednoczenia jest zwolniony od opodatkowania. Przy takiej formie opodatkowania koncentracja pionowa stanowiła po prostu środek zmniejszenia obciążenia podatkowego. Dalsze korzyści wielkim producentom przyniósł nowy rodzaj podatku obrotowego tzw. *Mehrwertsteuer*, nazwany „premią za akumulację i koncentrację”¹⁷. Również obowiązujący system podatku płaconego z ogłoszonego zysku stwarza wiele możliwości obniżenia tego podatku poprzez ukrywanie prawdziwych zysków, najbardziej korzystny podział na dywidendy i niepodzielny zysk, rejestrowanie macierzystych kompanii w innych krajach lub w Berlinie zachodnim, gdzie podatek ten jest stosunkowo niski. Jednym z najszerzej praktykowanych sposobów ukrywania zysków są odpisy w fundusz amortyzacyjny. W NRF stosuje się, oprócz odpisu proporcjonalnego, cztery rodzaje przyspieszonych odpisów amortyzacyjnych, umożliwiających ukrycie znacznej części czystego zysku przed opodatkowaniem. W latach 1949—1964 w gospodarce zachodniemieckiej dokonano odpisów amortyzacyjnych na sumę 280 miliardów marek, przy czym 150—175 mld stanowiło ukryty zysk¹⁸. Ulgi w zakresie płacenia podatku obrotowego i z zysku spowodowały wyraźne zmniejszenie udziału podatków w obrocie dużych przedsiębiorstw; np. w 1960 r. udział podatków w obrocie 50 większych towarzystw akcyjnych działających w różnych gałęziach przemysłu stanowił 8,36%, w 1961 — 7,98%, 1962 — 7,89%, 1963 — 7,50%, mimo że w tym okresie udział ogólnego zysku w obrocie tych kompanii zwiększył się¹⁹.

Podobne działania ułatwiające i przyspieszające omawiane tu przemiany miało szereg innych rządowych praw i postanowień, jak np. „mała reforma akcyjna” z marca 1958 r., która spowodowała znaczne zwiększenie kapitału akcyjnego poprzez odpisy zysków, oraz ustawy o „przeobrażeniu kompanii” i o „opodatkowaniu przy przeobrażeniu”, które zezwalały akcjonariuszom

¹⁶ L. G. Chodow, *Gosudarstwiennoje wmiestatelstwo...*, op. cit., ss. 46—48.

¹⁷ Wprowadzony z dniem 1 I 1968. Szczegółowe omówienie znalazła ta nowa forma podatku obrotowego w „DWI Berichte” nr 10/1967, ss. 18—24.

¹⁸ L. G. Chodow, *Gosudarstwiennoje wmiestatelstwo...*, op. cit., s. 91. Autor przytacza wyniki badań niemieckich ekonomistów usiłujących dociec, jaka część zawyżonych odpisów amortyzacyjnych rzeczywiście odpowiada procesowi zużycia kapitału podstawowego, a jaką stanowi czysty zysk ukryty w funduszu amortyzacyjnym. Günter Goll i Ottomar Kratsch oceniają odpowiednio wysokość zysku na nie mniej niż 50% i od 61,1%—70,7%.

¹⁹ „DWI Berichte” nr 24/1964, s. 17.

posiadającym kontrolny pakiet akcji na wykupienie drobnych akcji także wbrew woli ich właścicieli oraz zaniżyły podatek uzupełniający, do jakiego zobowiązane były łączące się towarzystwa akcyjne w związku z obowiązkiem ujawnienia skrytych rezerw przy tego rodzaju operacjach. O rozmiarach tej ulgi może świadczyć przykład, że jeżeli do momentu wprowadzenia w życie tych ustaw nowo powstałe w wyniku fuzji towarzystwa akcyjne z kapitałem ponad 30 mln marek płaciło 116 tys. DM podatku, to po ich aktualizacji wielkość tej sumy zmniejszyła się 13,8-krotnie i wynosiła 8,4 tys. marek²⁰. Ponadto od pierwszego stycznia 1965 r. uwolnione zostały całkowicie od opodatkowania ukryte rezerwy ujawniane dopiero przy sprzedaży. Silny wpływ miały postanowienia o podwyższaniu kapitału nominalnego z różnych funduszy rezerwowych i o ulgach podatkowych towarzyszących temu podwyższaniu. Po ustawie zezwalającej na podnoszenie kapitału ze środków własnych z 23 XII 1959 r. i drugiej — dotyczącej opodatkowania tych czynności z 30 XII 1959, mogły towarzystwa akcyjne przenieść w kapitał nominalny bez opodatkowania bogate rezerwy powstałe z nie ujawnianych zysków. Z możliwości tych skorzystały w latach 1960—1965 843 spółki akcyjne oraz 3 722 towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością, podnosząc swój kapitał nominalny o 3,72 i 4,48 miliardów marek. W 2 lata po wejściu w życie tych ustaw, fala wysokich wpłat uległa zahamowaniu, ale już w 1965 r. nastąpił ponowny wzrost. Na pierwszy plan wysunęły się takie wielkie towarzystwa, jak *Farbenfabriken Bayer AG* z 450 mln DM, *Siemens & Halske AG* z 69,3 mln, *Kaufhof AG* z 60,6 mln, *Deimler — Benz AG* z 50,7 mln marek²¹. Wzrost kapitałów ze środków własnych obrazuje tabela IX.

TABELA IX

Rok	Spółki akcyjne		Towarzystwa z ogr. odpowiedzialn.	
	Liczba	w mln DM	Liczba	w mln DM
1960	313	1 143,0	874	1 696,0
1961	194	1 018,6	745	731,1
1962	86	138,1	542	385,8
1963	75	207,4	510	504,5
1964	62	178,8	521	571,3
1965	113	1 029,7	530	587,3

Jednym z silnie działających bodźców jest także znaczne poparcie procesu koncentracji przez banki w wyniku wzajemnego przeplatania się kapitału finansowego z przemysłowym oraz m. in. poprzez udzielanie kredytów pozwa-

²⁰ L. G. Chodow, „Gosudarstwiennojie wmieszatielstwo...”, op. cit., s. 138.

²¹ „DWI Berichte” nr 10/1966, s. 6. W 1966, według „Wirtschaft und Statistik” nr 3 1967 (ss. 184—185) 101 spółek akcyjnych powiększyło tą drogą swój kapitał o 488,5 mln DM, a 497 towarzystw z ograniczoną odpowiedzialnością o 567,9 mln DM.

lających na rozwinięcie produkcji wykraczającej poza ramy własnego kapitału, a także przez praktykę bardzo intratnych operacji bankowych polegających na zgromadzeniu większości akcji jakiegoś towarzystwa (niekiedy przez lata i po niskich cenach) i sprzedaży ich w odpowiedniej chwili konkurentowi, który zapłaci za nie najwyższy osiągalny kurs.

Przy sprzyjającej procesowi koncentracji dobrej koniunkturze (tzw. cudu gospodarczego) i wzrastającej w związku z nią sile niemieckiego przemysłu, dalszemu zaostrzeniu uległa konkurencja zarówno wewnątrz kraju, jak i międzynarodowa, wywołująca z kolei nasilenie koncentracji. Przyspieszenie jej w ramach gospodarki narodowej nastąpiło szczególnie z chwilą przesądzenia powstania EWG. Chodziło wówczas o zapewnienie sobie jak najlepszej pozycji startowej. W gospodarce NRF zwiększyła się np. gwałtownie ilość fuzji i ogłaszanych kompanii, szczególnie intensywnie w najszybciej rozwijających się gałęziach przemysłu. Jednym z efektów tego zjawiska było skupienie w momencie utworzenia Wspólnego Rynku przez trzy wielkie koncerny NRF około 50% całej produkcji chemicznej²². Dalszemu wzrostowi koncentracji sprzyjał sam mechanizm działania Wspólnego Rynku: z jednej strony poprzez zaostrzenie międzynarodowej walki konkurencyjnej między członkami EWG oraz z instalującym się na rynku Wspólnoty kapitałem amerykańskim, z drugiej — poprzez wysoką dynamikę rozwojową cechującą pierwszy okres procesów integracyjnych w wyniku m. in. rozszerzenia rynku zbytu, obniżenia barier celnych, wzrostu międzynarodowego podziału pracy. Wraz z postępującą integracją wzrasta tendencja do tworzenia porozumień typu monopolistycznego na skalę międzynarodową w celu zapewnienia możliwości korzystania z najnowszych osiągnięć techniki i przeprowadzania inwestycji na wielką skalę oraz zdobycia pozycji chroniących przed coraz silniejszą konkurencją europejskich filii koncernów amerykańskich. Rozwojowi poziomej i pionowej koncentracji na obszarach objętych integracją gospodarczą sprzyja zarówno ponadpaństwowa interwencja organów EWG, OEEC, EWWS w postaci udzielanych kredytów i pozytywna ocena tych procesów z punktu widzenia politycznego, jak również fakt, że żadna z organizacji integracyjnych nie stworzyła norm prawnych zdecydowanie utrudniających działalność różnego rodzaju porozumień monopolistycznych.

Wprawdzie punkt pierwszy art. 85 układu rzymskiego zakazuje wszelkich porozumień, uzgodnionych działań mogących utrudnić wymianę między krajami członkowskimi i prowadzących do ograniczenia konkurencji wewnątrz Wspólnego Rynku, ale nie przeszkadza w monopolizowaniu rynków narodowych. Ponadto punkt trzeci tego samego artykułu praktycznie przekreśla postanowienia punktu pierwszego. Zawiera on bowiem klauzulę zezwalającą na tworzenie takich porozumień, jeżeli przyczyniają się one do ulepszenia produkcji lub dystrybucji produktów, do rozwoju postępu technicznego lub eko-

²² M. Maksimowa, *Usilenije monopolisticeskoj koncienracji w stranach JEC*. „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenia” nr 12/1963, s. 66.

nomicznego — z zastrzeżeniem przekazania części osiągniętych korzyści odbiorcom produktów. Charakterystyczna dla tej sprawy jest wypowiedź E. Straussa:

„Chociaż teoretycznym uzasadnieniem 'rynkowego' aspektu tego systemu jest utrzymanie wolnej konkurencji, to formalna struktura jest w praktyce modyfikowana, a nawet unicestwiana przez istnienie rozległych możliwości powstawania porozumień, a nawet karteli. Wszystkie znane fakty wskazują na wzrastającą koncentrację potęgi ekonomicznej, będącą rezultatem stworzenia przez Wspólnotę nowych możliwości działania, którym prawdopodobnie połowiczne przepisy antykartelowe EWG nie zaszkodzą zbyt mocno, przede wszystkim dlatego, że tradycyjne kartele są w tym układzie znacznie mniej ważne niż monopole i quasi-monopole, w sprawie których Układ ma nawet mniej do powiedzenia niż na temat karteli”²³.

Dalej w swych założeniach poszła EWWS. Statut organizacji wymagał formalnego zezwolenia w każdym indywidualnym przypadku. Z przepisów o zakazie działalności karteli wyłączono porozumienia monopolistyczne, które miały na celu zwiększenie efektywności ekonomicznej nie łamiąc równocześnie warunków konkurencji. Odstępstwo od zakazu działalności monopoli pogłębiła jeszcze możliwość zawierania porozumień na zasadzie tzw. umów dżentelmeńskich, nie wymagających żadnej formy zewnętrznej, aż wreszcie sprawa fuzji *Thyssena* z *Phoenix-Rheinrohr* posłużyła dla zmiany antykartelowego ustawodawstwa EWWS²⁴.

Wzajemne przeplatanie się kapitału, jego umiędzynaradawianie, nie tylko nie przytłumiło fali narodowej koncentracji, ale ją jeszcze wzmogło ze względu na zaostrzenie walki o priorytet i korzystny podział rynku. Przykładem może być dokonana w październiku 1964 r. przez Flicka fuzja koncernów *Deimler-Benz* i *Auto-Union*, co zapewniło tej grupie jedno z czołowych miejsc w europejskim przemyśle samochodowym, oraz przyłączenie we wrześniu tegoż roku do *August-Thyssen-Hütte* zakładów hutniczych *Phoenix-Rheinrohr*, dzięki czemu koncern ten stał się największym producentem stali w Europie²⁵. Rozwój procesów integracyjnych będzie na pewno wywierał nadal wpływ na przyspieszenie koncentracji zarówno w gospodarce narodowej, jak i na arenie międzynarodowej²⁶.

²³ S. Albinowski, *EWG a rynek światowy*. Warszawa 1965, s. 35.

²⁴ Z. Nowak, *Europejska Wspólnota Węgla i Stali jako forma integracji gospodarczej Europy zachodniej*, „Przegląd Zachodni” nr 6/1962, s. 261; M. Maksimowa, *Usilenije monopolistycznej koncentracji...*, *op. cit.*, s. 69.

²⁵ S. Albinowski, *op. cit.*, s. 36; „DWI Berichte” nr 5/1967, ss. 27—29 podaje 84 przykłady ważniejszych fuzji i powstania nowych towarzystw, które miały miejsce tylko w 1966 r.

²⁶ Jednakże, mimo wzmagającej się tendencji do różnych form porozumień z firmami zagranicznymi, czego przykładem mogą być np. kombinaty chemiczne zbudowane wspólnie przez francuskie koncerny *Rhone-Poulenc*, *Saint Gobain-Pechiney* i zachodniemieckie *Farbenfabriken Bayer*, *Badische Anilin- und Sodafabrik*, *Farbwerke Hoechst*, umowy fabryk samochodowych NRF, Francji, Włoch w sprawie montażu wozów, wspólnej produkcji części, tworzenia filii sprzedaży lub

Koncentracja kapitału i produkcji wywołuje doniosłe następstwa. Wielka produkcja ma zdecydowaną przewagę nad wytwórczością drobną, ponieważ duże przedsiębiorstwa mogą zapewnić lepsze zaopatrzenie w surowce, w większym stopniu finansować badania naukowe i wprowadzać na dużą skalę udoskonalenia techniczne, szeroko wykorzystywać możliwości masowej produkcji (np. podział i specjalizacja pracy). Łatwiej im także zdobyć i utrzymać nowe rynki zbytu, posiadają bowiem większe zdolności przystosowania się do zmian w strukturze popytu i szersze możliwości intensywniejszej reklamy. Ponadto wielu kapitaliści, przy obecnym kursie polityki gospodarczej państwa, korzystają ze szczególnych udogodnień finansowych. Nawet jeżeli niekiedy fuzje przedsiębiorstw pociągają za sobą w pierwszym okresie pewne koszty, to szybko zostają one zrekompensowane poprzez wzrost środków technicznych i finansowych, uzyskanie większej konkurencyjności przedsiębiorstwa. Również początkowo ujemne skutki fuzji w dziedzinie socjalnej, niepokój wśród załóg i towarzyszące temu zjawisku obniżenie wydajności, a nieraz i poważniejsze zaburzenia w produkcji, zostają usunięte dzięki większym możliwościom kształcenia zawodowego, nieraz także poprzez wzrost zatrudnienia i płac.

Równocześnie rosnące przedsiębiorstwa nabierają charakteru monowzględnie oligopolitycznego, co grozi nadużywaniem przez te jednostki swej potęgi gospodarczej. Wzrostowi przedsiębiorstw towarzyszy skupienie olbrzymich majątków w rękach niewielkiej grupy multimilionerów. Zjawiska te wywołują — oprócz znanych negatywnych dla stosunków gospodarczych reperkusji — ujemne działanie także w sferze pozaekonomicznej. Gospodarcza siła koncernów zachodnioniemieckich poprzez przenikanie i opanowywanie aparatu państwowego, partii i związków zawodowych nabiera bezpośrednio społeczno-politycznego znaczenia i doprowadza nie tylko do uzależnienia milionów ludzi pracujących, przerzucenia na ich barki kosztów utrzymania państwa i finansowania wielu planów korzystnych wyłącznie dla monopolii, ale wywiera wpływ na polityczne oblicze NRF. Dlatego postępująca koncentracja budzi zrozumiałe obawy zarówno w innych państwach, jak i wśród społeczeństwa zachodnioniemieckiego, które — traktując koncentrację jako konieczność towarzyszącą dobrobytowi, warunkującą wzrost gospodarczy — uznaje stopień, jaki prowadzi do wzrostu produkcji, ustosunkowując się negatywnie do takiego jej nasilenia, które umożliwi nadużywanie zdobytej pozycji²⁷.

utworzenie wspólnego biura projektowego nowego typu samochodu przez S. A. André Citroën i NSU Motorenwerke, przypuszcza się, że w najbliższej przyszłości główna waga koncentracji nadal znajdować się będzie w granicach narodowych. Obok oporów politycznych wpływ na taki układ wywierać będzie zasadniczo negatywne stanowisko przemysłu zachodnioniemieckiego do rozwiązań typu kartelowego na skalę międzynarodową, wynikające z najmocniejszej pozycji producentów zachodnioniemieckich w ramach EWG i wynikającej stąd niechęci do ograniczania istniejącej swobody konkurencji.

²⁷ Podobne stanowisko znajdziemy u H. Arndta, *Die Konzentration...*, op. cit., s. 7 i 79.

W postawie aparatu państwowego wobec tego problemu przewijają się dwa elementy. Z jednej strony usiłuje się zlikwidować sprzeczności w funkcjonowaniu gospodarki wywołane tak wysokim stopniem koncentracji drogą asymilacji tego procesu przez system kapitalistyczny, zwiększyć jego zdolność dostosowania się do aktualnego nasilenia tego zjawiska. Równocześnie uspokajają się zaniepokojonych ujemnym wpływem tego procesu na gospodarkę poprzez formalną krytykę oraz pomniejszanie jego znaczenia, szermując przy tym teorią neoliberalizmu, wychodzącą z założenia, że proces koncentracji wywołany jest dążeniem poszczególnych ugrupowań społecznych do zdobycia silnych pozycji, a nie wynika z rozwoju współczesnej techniki. Teoria ta udowadnia dalej, że właśnie wysoki poziom techniki rodzi konkurencję, ponieważ przez tworzenie coraz to nowych, specjalistycznych gałęzi produkcji umożliwia istnienie małych zakładów o charakterze produkcyjno-usługowym²⁸. Proponuje się także pozorne środki zaradcze, np. w postaci tzw. *Miteigentum*, czy kooperacji małych i średnich przedsiębiorstw. Z drugiej strony toleruje się kampanię propagandową na rzecz rozszerzenia koncentracji, realizuje postulaty grup monopolistycznych żądających nasilenia polityki sprzyjającej dalszemu rozwojowi tego procesu. Ogólnie, zwycięża przekonanie, że rosnący rynek europejski i zaostrzająca się konkurencja światowa, szczególnie amerykańska, wymaga konsolidacji sił, bo tylko ona może zapewnić zwycięstwo w walce o rynki światowe²⁹.

²⁸ Istotnie, obecnie ekspansji wielkich przedsiębiorstw nie zawsze towarzyszy spadek liczby małych i średnich, jeżeli działają one w dziedzinach nieopłacalnych dla wielkich koncernów względnie podporządkowują się ich polityce rynkowej. Problematiczna jest jednak samodzielność tych zakładów. Są to przeważnie zakłady dostawcze (*Zulieferbetriebe*) wielkich koncernów pozostające w całkowitej od nich zależności. Na przykład w zasięgu koncernu

<i>Siemens</i>	znajduje się około 30 000 takich zakładów,
<i>AEG</i>	około 30 000
<i>Krupp</i>	23 000
<i>Farbenfabriken Bayer AG</i>	około 17 500
<i>Deimler — Benz AG</i>	16 560
<i>Mannesmann</i>	około 14 000
<i>Badische Anilin- und Sodafabrik</i>	około 10 000

„DWI Berichte” nr 10/1966, s. 6; *Der CDU — Staat*. Szczesny Verlag, München 1967, s. 27.

²⁹ Pisał o tym m. in. E. Calin w „Der Volkswirt” 19 VII 1963, s. 1548; mówił A. Krupp: „[...] rynek światowy wymaga koncentracji przedsiębiorstw” („Die Welt”, Ausgabe B Hamburg — Westberlin 12 IV 1965) i E. von Siemens: „Nie jest zagadnieniem, czy nasze przedsiębiorstwa są wielkie, lecz czy są one dostatecznie duże [...]. Jeżeli nie chcemy być wyeliminowani z walki o rynki światowe, dalsza koncentracja jest konieczna” („Blick durch die Wirtschaft” z 27 III 1965). W prasie zachodniemieckiej często można spotkać się z oceną, że koncentracja rozwija się jeszcze zbyt wolno. Charakterystyczny jest cytat z „Industriekurier” z 23 VIII 1966: „[...] kiedy obserwuje się silną zależność eksportową niemieckiej gospodarki i wielkość jej zagranicznych konkurentów, musiałaby ona ulec w większym stop-

Aktualny stan i tendencje rozwojowe gospodarki NRF wskazują, że proces koncentracji i monopolizacji będzie w szybkim tempie postępował nadal. Ostatnio trzydzieści zachodnioniemieckich koncernów stali utworzyło cztery regionalne kartele sprzedaży. Uważa się, że idealnym rozwiązaniem będzie stworzenie 4—5 wielkich koncernów. Równocześnie silne tendencje tego rodzaju występują w przemyśle samochodowym, czego sygnałem jest kooperacja czterech wielkich firm, a także w przemyśle budowy statków, skłaniającym się dotąd raczej ku dekoncentracji.

Obok wzrostu konkurencji międzynarodowej jednym z silnie aktualnie działających bodźców są wahania w tempie wzrostu gospodarczego i wyraźne jego zahamowanie w 1966 r. Również polityka rządu kanclerza Kiesingera gwarantuje dalsze poparcie omówionych tu procesów.

HANKA DMOCHOWSKA

POLITYKA GOSPODARCZA LUDWIGA ERHARDA WOBEC KRAJÓW SOCJALISTYCZNYCH

W latach 1945—1966 Ludwig Erhard, jako kierownik zachodnioniemieckiego życia gospodarczego, a następnie kanclerz odegrał istotną rolę w polityce ekonomicznej Niemieckiej Republiki Federalnej wobec krajów socjalistycznych. Jego działalność bowiem wpłynęła w zasadniczy sposób paraliżująco na rozwój wymiany towarowej NRF z państwami Europy wschodniej. Niniejszy szkic jest próbą określenia przesłanek tej polityki Erharda.

I. POGLĄDY EKONOMICZNO-POLITYCZNE L. ERHARDA

W czasie I wojny światowej Erhard został ciężko ranny. Zmuszony do dwuletniej rekonwalescencji, zrezygnował z rozpoczętej tuż przed wybuchem wojny praktyki kupieckiej, po ukończeniu której przejąć miał sklep tekstylny swojego ojca. Podjął natomiast studia ekonomii. Uzyskawszy dyplom, jako uczeń zwolennika wolności gospodarczej i przeciwnika wielkich monopolii — profesora Franza Oppenheimera — rozpoczął pracę na stanowisku asystenta naukowego w Instytucie Analiz Ekonomicznych Niemieckich Wytworów Gotowych (*Institut für Wirtschaftsbeobachtung der deutschen Fertigware*), który — reprezentując głównie interesy niezmonopolizowanych przedsiębiorstw przemysłu konsumpcyjnego — był rzecznikiem zasad liberalizmu gospodarczego i wolnego handlu, sformułowanych w teoretycznym systemie szkoły klasycznej przez Northa Smitha i Ricarda. Stąd Erhard w swych pierwszych

niu koncentracji niż znajduje się obecnie. [...] Największe niemieckie koncerny są zawsze jeszcze śmiesznymi karłami w porównaniu z gigantami USA, z którymi muszą się mierzyć w konkurencji światowej”.